

Рахно К. Ю.

ORCID: 0000-0002-0973-3919

*доктор історичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник*

*Науково-дослідного сектору етнологічної
(антропологічної) керамології*

*Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному
с. Опішне, Полтавська область, Україна*

ЧОРТИ В ПОКРІВЕЛЬНІЙ КЕРАМІЦІ КИТАЮ

Ключові слова: дах, черепиця, покрівельна кераміка, глиняні фігурки, обереги, демонологія, Китай.

Під час дослідження покрівельної кераміки стародавнього Китаю насамперед привертають увагу зображення дракона, фенхуана, ціліня, «пса» Фо, коня, зайця, жаби, коропа, безсмертних, генералів, божеств та інші глиняні фігурки, які, перебуваючи на дахах, мали берегти будівлі від загроз і нещасть. Проте однієї категорії апотропейчних зображень торкаються доволі рідко. Йдеться про чортів. Ці китайські чорти (гуй), присутність яких на даху у вигляді черепиці мусила відстрашити зло, є дуже цікавими [9, с. 100]. Як і в інших культурах, завданням фігур демонів і загрозливих постатей людей було лякати такі ж демонічні сили, які прагнули проникнути в дім, щоб скоїти лихо [10, с. 16]. Нідерландський китаєзнавець і історик релігії Ян де Гроот пояснював: «Догма, яка переважає в Китаї з найдавніших часів, про те, що всесвіт у всіх своїх частинах наповнений шень і гуй, природно означає, що чорти та демони також повинні кишіти в домівках людей у незліченній кількості. Це, насправді, аксіома, яка постійно виникає в розмові з людьми, що вони переслідують кожне відвідуване та самотнє місце, і що немає місця, де людина була б у безпеці від них» [5, с. 470; 3, с. 99].

За зауваженням мандрівників кінця XIX – початку XX століття, зокрема пресвітеріанського місіонера Роберта Елліота Спіра та письменниці Ісабель Андерсон, китайські вигнуті дахи будинків із декоративними чортами на гребені могли мати інше історичне походження, але китайці пояснювали, що вони створені такими для того, щоб відганяти або відлякувати злих духів. Повітря сповнене злих сил, і вони можуть рухатися лише по прямій лінії. Чорт, який впав би на вигнутий

китайський дах, зісковзнув би вниз і був би змушений знову піднятися в повітря. За таким же принципом вхід у китайський будинок рідко бував прямим. Треба було обігнути кілька кутів, а чорти неспроможні це зробити [11, с. 83; 12, с. 216; 1, с. 726]. Лорд Фредерік Гамільтон іронічно писав, що мешканці китайського міста Кантон (нині Гуанчжоу) переважно є даосами за віросповіданням, але їхнє життя сповнене постійною боротьбою з місцевими чортами. На щастя, китайські чорти мають помітні обмеження. Наприклад, вони не можуть обігнути кут, а ще страждають від боязкості, тож їх можна легко злякати хлопавками. Китайці, як захист від своїх чортів, почали робити на своїх дахах загнуті вгору краї, мов на трикутному капелюсі. Гамільтон жартував, що зі звичайним дахом будь-який чорт би справився, погукавши товаришів, вони б злетіли вгору, підставили плечі під ріг карниза й одразу зняли б дах. А зі своєрідним китайським кривим дахом чорти не можуть отримати достатній важіль впливу, і тому збентежені. На щастя, вони також ненавидять запах ароматичних паличок і не терплять червоного кольору, який для них такий же огидний, як і для бика, але якщо останнього він доводить до люті, то в чортів він лише викликає принизливий переляк. Відповідно, будь-яка людина могла за допомогою великої кількості червоних шовкових стрічок і рясного спалювання паличок з духмянощами зберегти свій будинок практично вільним від нечистої сили. Багатий китаєць, який будував собі новий будинок, відразу ж зводив перед ним високу екранну стіну. Вона заважала світлу та не пропускала повітря, але через нездатність китайських чортів обходити кути робила будинок захищеним від них [6, с. 92–93]. Екранні стіни, як відомо, були важливим елементом захисту у феншуй.

Аналогічні образи були властиві й іншим культурам Південно-Східної Азії, наприклад корейській. Застосування чорта як дахової фігурки є, на перший погляд, дивним, однак це зовсім не стосується китайського світу міфологічних уявлень, де йому відводиться роль захисника від ворожих сил. І цю властивість, дуже переконливо зображену, можна побачити на дахових фігурках, опублікованих німецьким керамологом Едуардом Фуксом. Перша з них зображає чорта в загрозливій позі над хмарами. Верхня частина його тіла гола, навколо шиї спереду зав'язана вузлом хустина. Нижня частина тіла – у чорних штаних до колін, які утримуються на стегнах шворкою. Решта ніг, а також стопи голі. Навколо плечей, зап'ястків і гомілковостопних суглобів – міцні шкіряні кільця. Чорт покритий поліхромною поливою зеленого, жовтого і чорного кольорів. Інша фігура зображає чорта зі стиснутими кулаками і енергійно спрямованим вперед обличчям. Волосся, яке у формі полум'я здіймається догори, утворює позаду свого роду броньований захист для шиї і плечей. Навколо шиї

обв'язана хустина. Шкіряні кільця навколо зап'ястків. Верхня частина тіла гола. Навколо стегон шкіряний фартух, який закінчується палаючими зубцями. На ногах – штани до колін. Стопи у шкіряному взутті. Ця фігурка вкрита поліхромною поливою: зелений, жовтий, коричневий і чорний кольори. Обидва зображення, за переконаннями китайців, демонструють загрозливу позу і поглядають навколо себе з такою агресивною люттю, що навіть у найзухваліших злих духів має зникнути бажання щодо лихих діянь. Із застосуванням чорта як дахової фігурки пов'язана ще одна особлива обставина. Гуаньїнь, буддійська богиня милосердя, найнадійніша і найблагородніша захисниця людей, яку іноді зображали у вигляді дахової фігурки, за уявленнями китайців, дуже часто перетворювалася на чорта, щоб у цьому вигляді можна було якомога ефективніше надавати допомогу людям. Отож у даховій фігурці у вигляді чорта вбачали замасковану Гуаньїнь [Fuchs 1924, с. 36]. Китайські чорти уявлялися чорними, подібно до своїх європейських родичів [13, с. 98]. Традиційно китайським чортам малювали світлі очі, як у європейців [6, с. 96].

Люте обличчя чорта близьке до жахливої маски, апотропеїчна функція якої давно відома. Маска повинна була викликати страх і через це мала значення як засіб захисту від нещастя. Тому, за основним законом гомеопатичної магії, чорта можна було відігнати зображенням найстаршого із чортів, як вважали мешканці Гвінеї. Для боротьби з холерою китайці ще 1858 року влаштовували процесії, під час яких несли фігури чорта. В останню ніч року китайські діти несли маски чорта, щоб захиститися від демона віспи, і так само сингали використовували маски для протидії демонам хвороби [7, с. 6]. На даху однієї із споруд палацового комплексу Забороненого Міста маленьку групу черепичних фігурок очолювала напівлюдина-напівтварина Гуйлун-цзи [8, с. 417]. Близьким за своїми функціями до фігурок чортів було глиняне зображення індійського бога Ями. У буддизмі Яма вважався богом смерті, володарем пекла і верховним суддею загробного царства. У китайській міфології цей бог смерті звався Яньло-ван. Його також вважали царем демонів, саме за цією функцією слід було розуміти його застосування на гребені даху: сподівалися, що він відлякуватиме всіх інших демонів від будинку [10, с. 18].

Отже, за встановленням на даху керамічних зображень чортів китайці сподівалися відстрашити нечисту силу тим, що було подібним до неї самої. Страхітливі пози й обличчя виступали не менш потужним оберегом, аніж зображення добрих божеств і святих. Подібне застосування фігурок і інших зображень демонів було відоме в античному світі й дожило в черепичному мистецтві Європи до новітнього часу. Мистецтвознавець Ернст Бьоршманн не дарма стверджував, що без глини як

матеріалу і мистецтва теракоти ніколи б не відбулося такого широкого розвитку величезного кола китайської міфології. На його думку, китайські черепичні оздоби на дахах є переконливим доказом того, що мистецька думка та художня форма, навіть сам матеріал, мають однакову частку в подальшому розвитку культури [2, с. 46].

Література:

1. Anderson Isabel. When We Dined with Lady Zu. National Magazine. 1910. November. P. 726–727.
2. Boerschmann Ernst. Chinesische Baukeramik. Berlin: Albert Lüdtko Verlag, 1927. 160 S.
3. Frazer J.G. The Golden Bough: A Study in Magic and Religion. London: MacMillan and Co., Limited, 1913. Part VI: The Scapegoat. VI, 453 p.
4. Fuchs Eduard. Dachreiter und verwandte chinesische Keramik des XV. bis XVIII. Jahrhunderts. München: Albert Langen, 1924. 62 S.
5. Groot J.J. M. de. The Religious System of China. Leyden: E.J. Brill, 1907. Volume V. Book II: On the Soul and Ancestral Worship. Part II. Demonology. Part III. Sorcery. VI, 928 p.
6. Hamilton Frederic. Here, There and Everywhere. New York: George H. Doran Company, 1921. XII, 332 p.
7. Kohlbrugge Jacob Herman Friedrich. Tier- und Menschenantlitz als Abwehrzauber. Bonn: Kurt Schroeder Verlag, 1926. 94 S.
8. Mahlke F. Chinesische Dachformen. Zeitschrift für Bauwesen. 1912. Jahrgang LXII. S. 399–422, 545–570.
9. Osterloh-Gessat Elke. «Dieser Ziegel ist mir lieb und wer ihn stihlt der ist eir dieb». «Von erd bin ich gemacht». Gestaltete Baukeramik: Ofenwandplättchen und Feierabendziegel. Karlsruhe: INFO Verlagsgesellschaft, 1990. S. 33–127.
10. Simon Rainald. Chinesische Baukeramik: Dachreiter und Schmuckziegel: aus dem Bestand der Ostasiatischen Abteilung. Frankfurt am Main: Dezernat Kultur u. Freizeit, 1987. 32 S.
11. Speer Robert E. By the Pagodas of China. Frank Leslie's Popular Monthly. New York, 1900. Vol. LI. № 1. P. 76–91.
12. Speer Robert E. China and the Chinese. The Christian Work and the Evangelist. New York, 1903. Vol. LXXIV. № 1872. January 3. P. 215–218.
13. Williams Charles Alfred Speed. Chinese Symbolism and Art Motifs: An Alphabetical Compendium of Antique. Boston: Turtle Publishing, 1974. XXIX, 481 p.